

Μειονοτικές ταυτότητες στην ελληνική Μακεδονία

Βασίλης Γούναρης, Ιάκωβος Δ. Μιχαηλίδης και Γιώργος Β. Αγγελόπουλος (επιμέλεια), *Ταυτότητες στη Μακεδονία*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1997, σελίδες 262.

Πρόλογος: Θάνος Βερέμης.

Κείμενα των: Γ. Αγγελόπουλου, Βλ. Βλασίδη, Κ. Brown, Β. Γούναρη, Αλ. Ιωαννίδου, Χρ. Μανδατζή, Ιακ. Μιχαηλίδη, Φ. Παιονίδη και Αγγ. Χοτζίδη.

Ο τόμος που παρουσιάζουμε εδώ αφορά τη διαμόρφωση συλλογικών ταυτοτήτων στη Μακεδονία. Πρόκειται για ένα από τα λίγα ελληνόγλωσσα βιβλία που θέτει ως αντικείμενό του τους τέως σλαβόφωνους ή δίγλωσσους πληθυσμούς της Μακεδονίας. Και τούτο γίνεται όχι στο περιθώριο μιας ευρύτερης ανάλυσης για την περιοχή, την ιστορία, τα κοινωνικά, πολιτισμικά ή εθνικά χαρα-

κτηριστικά των κατοίκων της, αλλά καθιστώντας αυτές τις συλλογικότητες κύριο θέμα μελέτης.¹ Αναδεικνύοντας αυτές τις πληθυσμιακές ομάδες, αναγνωρίζεται η ύπαρξη και η διαφορετικότητά τους, η αναζήτησή των προσδιοριστικών τους στοιχείων. Επιδιώκεται να καλυφθεί μία από τις πιο χαρακτηριστικές «μαύρες τρύπες» της ιστοριογραφίας μας, αλλά και ευρύτερα των κοινωνικών

επιστημών. Ξεπερνιέται μια σιωπή που διαφανόταν ήδη από τον Μεσοπόλεμο, εντάθηκε κατά τη δικτατορία του Μεταξά, κυριάρχησε μετά τον Εμφύλιο και εξακολουθεί να επιβάλλεται σήμερα σε συνθήκες ακαδημαϊκής και πολιτικής ελευθερίας, στο όνομα της άσκησης εξωτερικής πολιτικής της χώρας.²

Στον τόμο αυτό συναντώνται πρόσφατες επιστημονικές εργασίες ιστορικού, ανθρωπολογικού, γλωσσολογικού και φιλοσοφικού χαρακτήρα. Αρκετές από αυτές έχουν προκύψει από τα επιστημονικά προγράμματα του ερευνητικού κέντρου του Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα. Τα κείμενα στηρίζονται σε επαρκές εμπειρικό υλικό: αρχειακές πηγές, υλικό εφημερίδων, επίσημες εκθέσεις κρατικών λειτουργιών, δημογραφικά δεδομένα, εκλογικά αποτελέσματα, στοιχεία ανθρωπολογικών ερευνών πεδίου ενώ είναι και ενημερωμένα σε σχέση με τη σύγχρονη διεθνή βιβλιογραφία.

Στην πρώτη εργασία, με τίτλο «Ανακυκλώνοντας τις παραδόσεις: εθνοτικές ταυτότητες και μειονοτικά δικαιώματα στη Μακεδονία», ο Βασίλης Γούναρης ασχολείται με τη συγκρότηση συλλογικών ταυτοτή-

των τόσο στους μειονοτικούς πληθυσμούς της ελληνικής Μακεδονίας, όσο και στην Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας. Σημειώνεται ότι κατά τη συγκρότηση τέτοιου τύπου ταυτοτήτων χρησιμοποιούνται επιλεκτικά και συγκυριακά πολιτισμικά στοιχεία που ανάγονται στους προσδιορισμούς της παραδοσιακής αγροτικής κοινωνίας. Οι φορείς της μακεδονικής εθνικιστικής ιδεολογίας οικειοποιούνται στο λόγο τους «εθνοτικά» πολιτισμικά χαρακτηριστικά, τα καθιστούν αντικείμενο ιδεολογικής επεξεργασίας και έτσι προσδίδουν στο εθνικιστικό επιχείρημα το αναγκαίο για τη νομιμοποίησή του ιστορικό βάθος. Επιπλέον, στο πλαίσιο του άρθρου βρίσκουμε μια αρκετά εκτεταμένη ανάλυση του όρου «εθνοτικός» (ethnic), αλλά και των προβλημάτων και των εννοιολογικών συγχύσεων που προκαλεί η χρήση του.

Το δεύτερο κείμενο, «Η αυτονομηση της Μακεδονίας: από τη θεωρία στην πράξη» του Βλάση Βλασίδη, επιχειρεί μια ανάλυση της πορείας της Εσωτερικής Μακεδονικής Επαναστατικής Οργάνωσης (ΕΜ-ΕΟ) και των άλλων μακεδονικών και βουλγαρικών ομάδων, τόσο πριν όσο

και κυρίως μετά τον Μακεδονικό Αγώνα και τους Βαλκανικούς Πολέμους. Αναδεικνύονται έτσι η διάκριση και οι διαφορετικοί στόχοι ανάμεσα στους βερχοβιστές της Σόφιας και την ΕΜΕΟ, κυρίως όσον αφορά το θέμα της αυτονομίας του μακεδονικού χώρου ή την προσάρτησή του στη Βουλγαρία, αλλά και τους κοινωνικοπολιτικούς προσανατολισμούς τους, δεδομένων των σοσιαλιστικών κατευθύνσεων της ΕΜΕΟ. Αυτά τα στοιχεία επηρέασαν τη στάση της στον Μεσοπόλεμο, τη δεξίωση του αιτήματος για αυτόνομη Μακεδονία και Θράκη και τη Βαλκανική Ομοσπονδία, που προώθησε το κομμουνιστικό κίνημα μέσα από την Κομμουνιστική Διεθνή και τις σχέσεις της ΕΜΕΟ με τις κομμουνιστικές οργανώσεις κυρίως της Βουλγαρίας και αργότερα της Γιουγκοσλαβίας. Υπ' αυτό το πρίσμα προτείνεται η θεώρηση της ανταπόκρισης και της συμμετοχής αυτών των ανθρώπων στην ανακήρυξη και στην οικοδόμησή, από το 1944, της Γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας.

Ακολουθεί η Αλεξάνδρα Ιωαννίδου με το κείμενο «Τα σλαβικά ιδιώματα στην Ελλάδα. Γλωσσολογικές προσεγγίσεις και πολιτικές

αποκλίσεις». Η συγγραφέας προχωρεί σε μια ανασκόπηση της υπάρχουσας βιβλιογραφίας, παρουσιάζοντας με αποκαλυπτικό τρόπο τις ιδεολογικές φορτίσεις που χαρακτηρίζουν τα περισσότερα από τα σχετικά πονήματα. Στη συνέχεια, κάνοντας χρήση συγκεκριμένων γλωσσολογικών πληροφοριών για τις σλαβικές γλώσσες στην Ευρώπη και ειδικότερα στη Βαλκανική, εξετάζει τις σλαβικές διαλέκτους της Μακεδονίας. Καταλήγει στο συμπέρασμα πως δεν υπάρχουν σημαντικές διαφορές ανάμεσά τους αλλά και ανάμεσα σε αυτές και τη βουλγαρική γλώσσα. Η τελική διαμόρφωση της μακεδονικής γλώσσας γίνεται μετά το 1950 στη Γιουγκοσλαβική Μακεδονία. Οι στόχοι ήταν καθαρά πολιτικοί και υπήρξαν αρκετά προβλήματα στη σύνδεση της μακεδονικής γλώσσας με τη σερβική, που επιδιώχθηκε την εποχή εκείνη. Το συμπέρασμα, σε ό,τι αφορά τα σλαβικά ιδιώματα της ελληνικής Μακεδονίας, είναι πως τείνουν να εκλείψουν. Το γεγονός αυτό συναρτάται αφ' ενός με την περιοριστική στάση του ελληνικού κράτους και αφ' ετέρου με την προτίμηση γλωσσικής ενσωμάτωσης κυρίως από τις

νεότερες ηλικίες. Σε κάθε περίπτωση η μελέτη των διαλέκτων αυτών με βάση πληροφορίες από ανθρώπους της διασποράς, πολλές φορές δεύτερης και τρίτης γενιάς μετανάστες, δεν λύνει αλλά μάλλον περιπλέκει το πρόβλημα της μελέτης τους.

Στη συνέχεια εξετάζονται από τον Γιώργο Αγγελόπουλο οι «Γαμήλιες ανταλλαγές σε πολιτισμικά μεικτές αγροτικές κοινότητες της Μακεδονίας». Μέσα από τα δημογραφικά στοιχεία και τις προφορικές πληροφορίες, που είχε συλλέξει ο ερευνητής στη διάρκεια επιτόπιας ανθρωπολογικής έρευνας σε ένα χωριό της πεδιάδας της Θεσσαλονίκης, προσπαθεί να εξετάσει τις σχέσεις ανάμεσα στις διαφορετικών προελεύσεων πληθυσμιακές ομάδες της συγκεκριμένης κοινότητας: πρόσφυγες από τον Πόντο, την Ανατολική Θράκη και την Ανατολική Ρωμυλία, «ντόπιοι» και λίγοι νομάδες Σαρακατσάνοι. Το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει είναι πως οι γάμοι ανάμεσα σε αυτές τις διαφορετικές ομάδες, από ελάχιστοι που ήταν στην περίοδο του Μεσοπολέμου, αυξάνονται μεταπολεμικά, φτάνοντας στη δεκαετία του 1950 να δείχνουν πως

έχει ομογενοποιηθεί η κοινότητα, χωρίς να υπάρχει σοβαρή διάκριση ως προς την προέλευση για την επιλογή γαμπρού ή νύφης. Σε αυτή την εξέλιξη πρέπει να ληφθούν υπόψη τα χαρακτηριστικά του συγκεκριμένου χωριού, όπως η αποχώρηση των σλαβόφωνων κατοίκων με βουλγαρική εθνική συνείδηση κατά τη δεκαετία του 1920 και η χωρική εγγύτητα με το μεγάλο κέντρο της Βόρειας Ελλάδας, τη Θεσσαλονίκη.

Επόμενη εργασία που δημοσιεύεται είναι αυτή του Ιάκωβου Μιχαηλίδη με θέμα «Σλαβόφωνοι και πρόσφυγες. Πολιτικές συνιστώσες μιας οικονομικής διαμάχης». Η βασική θέση του συγγραφέα είναι πως η «εθνοτική» διάκριση ανάμεσα σε πρόσφυγες και ντόπιους είχε κατά βάση οικονομικά αίτια. Η διαχείριση των γαιών που κατείχαν οι ανταλλάξιμοι πληθυσμοί και η αποκατάσταση των προσφύγων σε κτήματα μουσουλμάνων, τα οποία οι ντόπιοι πίστεψαν πως θα γίνουν δικά τους, είναι η βάση μιας διαμάχης, την οποία τα κόμματα του Μεσοπολέμου φρόντισαν να εκμεταλλευτούν για να οργανώσουν πελατειακά δίκτυα ψηφοφόρων. Η διάκριση σλαβόφωνων και προσφύγων εκβάλλει και σε πολιτική

διαφοροποίηση με διαφορετικούς τρόπους ανά εποχές. Απ' ό,τι φαίνεται, υπήρχε μια αξιοσημείωτη σταθερότητα και συνέχεια εθνικών επιλογών και εκλογικής συμπεριφοράς των χωριών που χαρακτηρίστηκαν από τη διαφοροποίησή τους ως προς τον εθνικό κορμό του ελληνικού κράτους, με διάφορες και αντιφατικές πολιτικές εκδηλώσεις: από την Εξαρχία στο γύρισμα του αιώνα, στο Λαϊκό Κόμμα, στη Μακεδονική Ένωση του Γκοτζίμανη ή και το ΚΚΕ στον Μεσοπόλεμο. Αργότερα, στην Κατοχή, προηγήθηκαν οι επαφές με τους Βούλγαρους, στη συνέχεια η ένταξη στο ΣΝΟΦ και τον ΕΛΑΣ, και η ενεργός δράση τους κατά τον Εμφύλιο στο πλευρό του ΔΣΕ.³ Μεταπολεμικά εκφράστηκαν από την Κεντροαριστερά και στις μέρες μας ως ένα βαθμό από το Ουράνιο Τόξο. Αν θυμηθεί κανείς τις εικόνες των πρόσφατων συγκρούσεων ανάμεσα στους ντόπιους-δίγλωσσους κατοίκους του χωριού Άγιος Παντελεήμονας (Πάτελε) με τους προσφυγικής καταγωγής γείτονές τους του χωριού Βεγόρα, σχετικά με τη διανομή και τη χρήση των εδαφών που προέκυψαν από την αποξήρανση της λίμνης Βεγορίτι-

δας, καταλαβαίνει εύκολα πως ο ισχυρισμός του Μιχαηλίδη, εκτός από την ιστορική του εδραίωση, προσφέρει εξηγητική βάση για σημερινά φαινόμενα, που έχουν, όμως, μεγάλη διάρκεια στο χρόνο.

Στη συνέχεια παρουσιάζεται το θέμα των σημερινών πολιτικών επιλογών των ντόπιων της Μακεδονίας. Πρόκειται για την εργασία «Άρθρωση και δομή του μειονοτικού λόγου. Το παράδειγμα των Μολγενών και της Ζόρας» του Άγγελου Χοτζίδη. Πρόκειται για μια μελέτη πολιτικών εκφράσεων Ελλήνων πολιτών μακεδονικής εθνικής συνειδήσης, μέσα από την ύλη αυτών των δύο περιοδικών. Η ανάλυση αποκάλυπτει μια βαθιά γνώση του πραγματολογικού υλικού, των εκδόσεων των ακτιβιστών της μειονότητας, αλλά και των προκηρύξεών τους, των δηλώσεών τους σε ραδιοφωνικούς σταθμούς και των κειμένων που απευθύνονται σε ξένους οργανισμούς. Αναδεικνύεται έτσι η προσπάθειά τους να κατασκευάσουν την εικόνα της εθνικής τους υπόστασης, μέσω της απόδειξης μιας μακράς ιστορικής ύπαρξης και διαφοροποίησής τους, όπου η μακεδονική ταυτότητα αποκτά αχρονικό χαρακτήρα, όπως

συμβαίνει σε όλες τις εθνογενετικές προσεγγίσεις. Ο Χοτζίδης δεν δέχεται ότι πρόκειται για εθνικά διαφοροποιημένη μειονότητα. Δεδομένου ότι οι ακτιβιστές στην αγγλική γλώσσα χρησιμοποιούν το όρο *ethnics* για να χαρακτηρίσουν την ταυτότητά τους, τους χαρακτηρίζει «εθνοτική» ομάδα, παρ' ότι οι ίδιοι στα ελληνικά κείμενά τους επιμένουν πως είναι εθνική μειονότητα ή «κατ' έθος Μακεδόνες». Βέβαια θα μπορούσε να επισημανθεί τόσο η διαφωνία του ερευνητή με την ορθότητα των όρων που χρησιμοποιούν οι ενδιαφερόμενοι, όσο και οι λόγοι για τους οποίους γίνεται αυτή η διαφοροποίηση στην ελληνική και την αγγλική γλώσσα.

Η έβδομη κατά σειρά συνεργασία είναι αυτή του Keith Brown και έχει τίτλο «Ανάμεσα στο κράτος και την ύπαιθρο. Το Κρούσοβο από το 1903 και εφεξής». Πρόκειται για μια εξιστόρηση που στηρίζεται τόσο σε ιστοριογραφικές πηγές, όσο και σε επιτόπια ανθρωπολογική μελέτη. Εστιάζει το ενδιαφέρον της στη συγκρότηση της ταυτότητας των κατοίκων αυτής της πόλης, που είναι Βλάχοι στην καταγωγή και έχουν σήμερα μακεδονική εθνι-

κή συνείδηση. Με όλη την ιστορική του φόρτιση, το Κρούσοβο, ως έδρα της προσωρινής επαναστατικής κυβέρνησης κατά την εξέγερση του Ίλιντεν το 1903, έχει τα δικά του χαρακτηριστικά, που το διαφοροποιούν από τις υπόλοιπες περιοχές της ΠΓΣΜ. Το Κρούσοβο ήταν παλιό εμπορικό κέντρο και χώρος καλλιέργειας των γραμμάτων. Οι κάτοικοί του είχαν αναπτύξει αστική συνείδηση και αποτελούσαν εν δυνάμει αστικό στοιχείο με αντίστοιχες νοοτροπίες, πολύ νωρίτερα απ' ό,τι κάτοικοι άλλων πόλεων, όπως τα Σκόπια. Η βλάχικη καταγωγή των κατοίκων του συνιστά ήδη ένα στοιχείο διαφοροποίησης στο πλαίσιο της ΠΓΔΜ, που συνδυάζεται με μια αίσθηση πολιτισμικής —και κοινωνικής πλέον— ετερότητας.

Προτελευταίο είναι το άρθρο του Χρήστου Μανδατζή «Μετανάστευση και ταυτότητα. Η περίπτωση των Μακεδόνων Ελλήνων μεταναστών». Η εργασία αυτή ξεκινά με μια σύντομη παρουσίαση της περιόδου της οθωμανικής κυριαρχίας και του Μακεδονικού Αγώνα και συνεχίζει εξετάζοντας το μεταναστευτικό φαινόμενο από την ελληνική Μακεδονία στα μεσοπολεμικά χρόνια και αργό-

τερα. Αναλύονται τα αίτια της μετανάστευσης από την περιοχή κυρίως της Δυτικής Μακεδονίας, που ήταν οικονομικά, αλλά και σχετίζονταν με την καταπίεση που υφίστατο το σλαβόφωνο στοιχείο. Είναι χαρακτηριστικό πως το μεγαλύτερο μέρος των αρχειακών καταγραφών για το θέμα προέρχονται από τη Χωροφυλακή. Οι διαφοροποιήσεις κορυφώνονται ανάμεσα στους Μακεδόνες μετανάστες, ιδιαίτερα αυτούς του Νέου Κόσμου που οργάνωσαν συλλόγους. Γι' αυτούς ενημερώνονται οι ελληνικές αρχές ώστε να απαγορεύσουν την παλιννόστησή τους. Στο άρθρο του Μανδατζή παρακάμπτεται το θέμα της μαζικής και υποχρεωτικής λίγπολύ μετανάστευσης των Σλαβομακεδόνων που είχαν συνταχθεί με τον ΔΣΕ αμέσως μετά την ήττα του προς τις ανατολικές χώρες, και η μελέτη προχωρεί στη μεταπολεμική αποδημία προς την Αυστραλία. Οι διαφοροποιήσεις μεταξύ των Μακεδόνων που προέρχονται από την ελληνική Μακεδονία εξακολουθούν να υπάρχουν, μόνο που τώρα πια το ένα μέτωπο δεν είναι αυτό των Βουλγάρων αλλά των Σλαβομακεδόνων, όσων δηλαδή δηλώνουν ότι έχουν μακεδονική εθνική συνείδηση.

Η τελευταία εργασία έχει διαφορετικό περιεχόμενο από τις υπόλοιπες. Είναι η μοναδική που δεν έχει να κάνει με μακεδονικά θέματα. Πρόκειται για το άρθρο «Εξισωτικός φιλελευθερισμός και προστασία των μειονοτήτων» του Φιλήμονα Παιονίδη, ένα κείμενο πολιτικής φιλοσοφίας, που θέτει γενικότερα το ζήτημα των δικαιωμάτων των μειονοτήτων.⁴ Μία από τις κύριες θέσεις του είναι πως η πολιτική προστασίας των μειονοτικών δικαιωμάτων δεν πρέπει να αποσκοπεί σε προάσπιση συλλογικών δικαιωμάτων, αλλά του ατομικού δικαιώματος στον αυτοκαθορισμό και στην επιλογή ταυτότητας. Κατ' επέκταση, δεν έχει νόημα να μιλάμε για μια λογική «επανόρθωσης» για διωγμούς που υπέστη μια μειονότητα στο παρελθόν, ούτε για προστασία των μειονοτικών ταυτοτήτων από ενδεχόμενη μεταβολή τους στο χρόνο. Οι μειονοτικές ταυτότητες που δεν «προτιμούνται» από τους πολίτες, υπό το καθεστώς δεβαίως της κατοχύρωσης δημοκρατικών και προσωπικών ελευθεριών, είναι αναμενόμενο να εκλείψουν. Ένα σημείο που παίρνει το χαρακτήρα δεοντολογικής προσταγής στη σκέψη του Παιονίδη είναι πως για να

μιλάμε για μειονοτικά δικαιώματα οποιουδήποτε τύπου, πρέπει να προηγείται η απόρριψη κάθε επεκτατικής ή αλυτρωτικής επιδίωξης από γειτονική χώρα —όταν αυτοανακηρύσσεται εθνικό κέντρο.

Το κεντρικό νήμα που συνδέει τις προαναφερθείσες εργασίες είναι ότι η επιλογή του ατόμου ή μιας ομάδας ατόμων καθορίζει την ένταξη σε μια πολιτισμική ή εθνική ομάδα. Το εύρος των επιλογών καθορίζεται από τα γεγονότα της συγκυρίας, από τους συσχετισμούς δυνάμεων αντιμαχόμενων εθνικών ομάδων και πολιτικών παρατάξεων, από τη δυνατότητα της κάθε συγκεκριμένης εθνικιστικής ιδεολογίας να κάνει επιτυχή και βάσιμη προς τους ακροατές της χρήση συλλογικών ταυτοτήτων και πολιτισμικών διαιρέσεων που προϋπήρχαν της εμφάνισής της.

Στο πλαίσιο μιας παραδοσιακής αγροτικής κοινωνίας η γλωσσική έκφραση, η θρησκευτική πίστη ή η ένταξη σε ένα γένος λειτουργούν μεν ως στοιχεία συλλογικής ταυτότητας, όμως δεν φορτίζονται με σημασίες οι οποίες σήμερα τους αποδίδονται ως κριτήριο για την ένταξη σε ένα έθνος. Τα εθνικά κινήματα, και οι ιδεολογίες που αυτά εξέφρασαν,

κατέβαλαν σοβαρές προσπάθειες για να αιτιολογήσουν την παρουσία τους και να αποκτήσουν ιστορικά ερείσματα και χρονική συνέχεια μέσα από τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά των παραδοσιακών αγροτικών κοινωνιών.

Όπως δείχνει, όμως, το παράδειγμα της Μακεδονίας, άτομα και συλλογικότητες ανταποκρίνονταν συχνά σε αυτά τα ερεθίσματα με παράδοξους τρόπους σε σχέση με τη συνεπή εφαρμογή των αρχών του εθνικισμού. Έτσι, μέλη της ίδιας οικογένειας, ανάλογα με τα συμφέροντά τους, τους τόπους διαμονής τους ή τα δεδομένα της συγκυρίας, επέλεγαν διαφορετικές εθνικές τοποθετήσεις. Από την άλλη, άτομα ή και ολόκληρες κοινότητες άλλαζαν επανειλημμένως εθνική τοποθέτηση για παρόμοιους λόγους. Δεν είναι λοιπόν ούτε η ιστορική πορεία μιας εθνικής ομάδας ούτε τα अपαράλλακτα στο χώρο και στο χρόνο χαρακτηριστικά της που πιστοποιούν την ύπαρξή της, αφού ούτως ή άλλως αυτά ανακαλύπτονται ή ανακατασκευάζονται. Είναι οι βουλήσεις των ατόμων, που διαμορφώνονται υπό το πρίσμα οικίων αναγκαιοτήτων και καταναγκασμών, οι οποίες καθορίζουν την ένταξη και τη μαζικοποίηση εθνικών

ομάδων, ιδιαίτερα σε τόπους και εποχές οξυμένων εθνικών ανταγωνισμών.⁵

Σε γενικές γραμμές τα κείμενα που περιλαμβάνει ο τόμος αυτός χαρακτηρίζουν τις συλλογικές ταυτότητες των «ντόπιων», «δὶ γλωσσων», «Σλαβόφωνων», «Σλαβομακεδόνων» ή «Μακεδόνων κατά ἔθνος» ως εθνικές. Στο πρώτο άρθρο του βιβλίου, ο Βασίλης Γούναρης, όπως επισημάνθηκε και προηγουμένως, κάνει εκτενή αναφορά στη θεμελίωση αυτής της ορολογίας. Στις περισσότερες από τις εργασίες γίνεται αποδεκτή αυτή η κατεύθυνση, εκτός από εκείνη του Γιώργου Αγγελόπουλου, που κάνει περιορισμένη χρήση του συγκεκριμένου όρου και μεταχειρίζεται τον όρο «εθνικός», όταν αναφέρεται σε παρατηρήσεις σχετικές με εθνικές ταυτότητες. Στο άρθρο του Γούναρη επισημαίνονται σαφώς οι εννοιολογικοί περιορισμοί του όρου «εθνοτικός» και γίνεται σαφής αναφορά στην κριτική θέση του Παντελή Λέκκα⁶ περί «χαλαρής» και «αμφίβολης» χρήσης του, όταν επιχειρείται ο χαρακτηρισμός «στοιχείων παραδοσιακής συλλογικής οργάνωσης και αλληλεγγύης», καταλήγοντας σε «λαθραία επανεισαγωγή της

κλασικής (όσο και αντιστορικής αντίληψης) περί αρχαιότητας ἔθνους και εθνικισμού».

Ως εναλλακτικός απέναντι στον όρο «εθνοτικός» αναφέρεται από τον Γούναρη ο όρος «πολιτισμική ταυτότητα», που χρησιμοποίησαν ο Στάθης Δαμιανάκος, ο Δημήτρης Ψυχγιός και ο Ηλίας Νικολακόπουλος στην έρευνά τους για τη Βεργίνα.⁷ Θεωρούμε πως είναι πιο επιχειρησιακός στην προσπάθεια περιγραφής των παραδοσιακών εκείνων ταυτοτήτων που οικειοποιείται μια εθνικιστική ιδεολογία στη διαδικασία μιας εθνογένεσης. Όταν μάλιστα είναι γνωστό ότι γι' αυτή τη διαδικασία σε διάφορους χρόνους και τόπους έχουν επιλεγθεί τα πιο διαφορετικά στοιχεία πολιτισμού, από τη γλώσσα και τη θρησκεία μέχρι τους χορούς και τις μουσικές, τις γεύσεις, το γούστο και τις συνήθειες, τα παραμύθια και τις παροιμίες, καθώς και τόσα άλλα, γίνεται κατανοητό πως υπάρχει ανάγκη για τη χρήση ενός όρου που θα καλύπτει αυτή τη γενικότητα και θα μπορεί να περιγράφει πολλές και διαφορετικές εκδηλώσεις του κοινωνικού.⁸ Το ουσιαστικά κοινό θέμα των λέξεων «εθνικό» και «εθνοτικό» στην ελληνική γλώσσα, που

δεν παρουσιάζεται στις λατινογενείς γλώσσες («nation»-«ethnic»), επιτρέπει τα προβλήματα της χρήσης τους και κάνει αναγκαία τη χρήση

όρων που θα αποτρέπουν τουλάχιστον τις συγχύσεις.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΟΥΡΗΣ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Για το συγκεκριμένο ζήτημα, αλλά όχι αποκλειστικά γι' αυτό, αξιοσημείωτες επιστημονικές περιλαμβάνει και η πρόσφατη έρευνα του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών των Μεγαλοπούλου Δικ., Τσάρτα Π., Γιαννησοπούλου Μ., Καφέτζη Τ., Μανόλογλου Ε., Μάρκου Α. και Τσακίρη Ε., *Μακεδονία και Βαλκάνια. Ξενοφοβία και ανάπτυξη*, Ε.Κ.Κ.Ε., Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1998.

2. Για το θέμα βλέπε Λιάκος Α., «Βαλκανική κρίση και εθνικισμός», στο Λιάκος Α. κ.ά., *Ο Ιανός του εθνικισμού και η ελληνική βαλκανική πολιτική*, Αθήνα, Πολίτης, 1993, σσ. 9-30.

3. Πρβλ. Κολιόπουλος Ι., *Λεηλασία φρονημάτων*, τ. Α' και Β', Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 1994 και 1995 αντίστοιχα.

4. Για μια κοινωνικοϊστορική προσέγγιση του θέματος και των ορίων του: Τσουκαλάς Κ., «Εθνότητες, πλειονότητες και μειονότητες. Το άλυτο πρόβλημα της θεμελίωσης της πολιτιστικής κοινότητας», στο *Η εξουσία ως λαός και ως έθνος. Περιπέτειες σημασιών*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1999, σσ. 474-501.

5. Σχετικά με τις εθνογενέσεις στα Βαλ-

κάνια του 19ου και του 20ού αιώνα, βλέπε: Κιτρομηλίδης Π., «“Νοερές κοινότητες” και ο απαρχές του εθνικού ζητήματος στα Βαλκάνια», στο Βερέμης Θ. (επιμ.), *Εθνική ταυτότητα και εθνικισμός στη νεότερη Ελλάδα*, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 1997, σσ. 53-131.

6. Λέκκας Π., *Η εθνικιστική ιδεολογία. Πέντε υποθέσεις στην ιστορική κοινωνιολογία*, Αθήνα, ΕΜΝΕ Μνήμων, 1992, σσ. 102-103.

7. Δαμιανάκος Στ., Νικολακόπουλος Ηλ., Ύψογός Δ., «Βεργίνα: Γεωργικός εκσυγχρονισμός και κοινωνικός μετασχηματισμός σ' ένα χωριό της Κεντρικής Μακεδονίας», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 33-34(1978), σσ. 423-478, ιδιαίτερα σ. 470 κ.ε.

8. Πρβλ. σχετικά και τις παρατηρήσεις του Θάνου Βερέμη για τον «πολιτισμικό χαρακτήρα» της εθνότητας και τη «μετάπλαση πολιτισμικών παραδόσεων σε κρατικές ιδεολογίες» από τους εθνικισμούς του 19ου και 20ού αιώνα, στην «Εισαγωγή» του στο Βερέμης Θ. (επιμ.), *Εθνική ταυτότητα*, ό.π., σσ. 13 και 18.